

MODERNITÁS, INDIVIDUALIZÁCIÓ, TURIZMUS

MODERNIZÁCIÓ

Weber a nyugati kapitalizmus kialakulását a létszférák differenciálódására és belső racionalizálódására vezette vissza (1982). A jog, a tudomány, a művészet, a gazdaság vagy éppen a politika először a tradicionalizmus növekedést erkölcsi vagy vallási alapon tiltó-korlátozó kötöttségei alól mentesült, majd a fejlődés révén belsőleg differenciálódott. A világ varázs alóli feloldásának folyamata a puritán vallásetikák racionalizált, a kiválasztás Isteni törvényeire reflektáló életvitelében, *hivatástudatában* találta meg azt a szubjektumot, mely kiteljesedését lehetővé tette. A Felvilágosodás és a Reformáció által felszínre hozott változások nyomán kialakult kulturális, társadalmi és gazdasági rendet nevezzük *modernnek*, történelmünknek ezt a szakaszát *modernitásnak*. A XX. század második felére ez a társadalom, kultúra és gazdaság magas szintű differenciálódásához vezetett: ezt a társadalmi állapotot nevezi Beck '*első modernitásnak*'. Az első modernitás a társadalmi és a természeti megkülönböztetésére épül (a társadalmi felsőbbrendűségével), részleteiben pedig az egyes létszférák természetes(nek gondolt) és megváltoztathatatlan(nak hitt) különbözősége és belső differenciálódása stabilizálja:

- a *termelési viszonyokban* a földrajzi-térbeni adottságok meghatározó jellege, valamint a gazdasági ágak/szakmák elkülönülése,
- a *társadalmak* elhatárolása a nemzeti sajátosságok által meghatározott nemzetállamokra,
- a *társadalmak* belső szervezettségében a jólét-elosztással kapcsolatos, participációban artikulálódó csoport (osztály, réteg) érdekek,
- a *kultúrában* az egyes kulturális területek (tudomány, művészet) elkülönülése és folyamatos belső differenciálódása,
- a *család* szerkezetében a nukleáris család és annak nemi szerepek szerinti belső munkamegosztása (Beck, 1986; 2003:4-5).

Itt tehát léteznek olyan kollektivitások, olyan struktúrák, melyek az egyén számára stabil igazodási pontot biztosítanak. Az egyén a fenti intézményekből felépülő társadalmi környezetet adotttnak tekinti és cselekvéseit ebben a keretben viszi végig, az itt jelen lévő, normatívan szabályozott eljárásokat követi és ennek során normatívan adott alternatívákból választ. A társadalmi tér egyértelműen összekapcsolódik a földrajzi térrel, az egyéni identitást megalapozó élmények az együttélés során keletkeznek. Az egyedi cselekvések a térbeni meghatározottságon kívül időben is a normatívan meghatározottak, vagyis egy tipikus életpálya mozzanataiként jelennek meg. A társadalmi intézmények stabilitása így az egyén stabilitásává válik. Lash megfogalmazásában az első modernitásban „struktúra-logika” érvényesül (2003:49). Ő a fenti intézmények uralkodó jellegét egy „lineáris társadalmi rendszer” stabilitási pontjaként értelmezi. Lineáris, abban az értelemben, ahogyan például Parsons meghatározza a rendszer alrendszerének egyértelmű funkcióit a rendszer stabilitásának és újratermelődésének fenntartásában. Az első modernitás legfontosabb sajátossága Lash számára éppen ez: a nem szándékolt következmények elenyésző hatása.

A '*második modernításban*' ezzel szemben azok a társadalmi folyamatok, amelyek az első modernitás jellegét meghatározó intézményeket létrehozták, mintegy „túlfutnak” és a

rendszert stabilizáló hatásaik elmaradnak a – folyamatokhoz a kezdetektől kapcsolódó – nem szándékolt következmények rendszert alakító-bomlasztó hatásai mellett. Innen adódik Beck „kockázattársadalom” felfogása: a modernizációs folyamatokhoz kapcsolódó nem szándékolt következmények társadalmi, politikai és gazdasági mellékhatásainak középpontba állítása. A kockázattársadalomban a folyamatok reflexívvé válnak. Ami az első modernitás kialakulásában a feudális struktúrák lebomlását eredményezte, az a második modernitásban az első modernitás sarokpontjait adó intézmények meggyengüléséhez vezet. Ezek nem képesek a továbbiakban betölteni rendszert stabilizáló szerepüket (Beck, 2003:5-6):

- a termelés szervezetében a *térbeni viszonyok* a szállítás és a kommunikáció fejlődésével egyre inkább veszítenek jelentőségükből,
- a *nemzetállamok* egyre kevésbé képesek szabályozni a termelésben a térbeni viszonyok kötöttségeitől eloldozódó és a szabad tőke-, termék- és információáramlást lehetővé tevő nemzetközi egyezmények nyomán hipermobillá váló multinacionális vállalatok működését, valamint – és ez is egyre inkább jogi-gazdasági problémaként definiálódik – egyre kevésbé adják a kultúra reprodukciójának legitim és ésszerű keretét,
- a *társadalom* belső tagolódását meghatározó érdekek között a jólét-elosztás mellett megjelenik és mind erősebbé válik a nem szándékolt következmények terjedése nyomán az osztály- és réteghatárokon átnyúló kockázat-elkerülés, ami a hagyományos nagy társadalmi csoportok jelentőségének csökkenéséhez és új érdekcsoportosulási ismérvek megjelenéséhez (pl. terület, iparág, divat) vezet,
- a kultúra elkülönülő területei mind gyakrabban válnak képtelenné önmagukban a társadalmi-gazdasági problémák megválaszolására, ezért új szempontok szerinti újradifferenciálódás indul meg,
- a *család* a hagyományos nemi szerepek térvesztésével, a párkapcsolattal szemben megfogalmazott igények divergenciájával kiüresedik, a nukleáris családdal szemben más családformák jelennek meg, az élethosszig tartó heteroszexuális párválasztást a „monogám kapcsolatok sorozata” és így a párkapcsolatok sokfélesége váltja fel (vö. Giddens 1996).

Az első modernitásban a társadalmi intézmények működése a folyamatos racionalizálódáson, azaz végső soron a racionális tudomány és technika által nyújtott megoldásokon nyugodott. Ezek megkérdőjelezhetetlenségét a hétköznapi tudás és a tudományos tudás elkülönítése és hierarchizálása jelentette. A második modernitásban a további racionalizálás irányába mutató megoldások – nagyobb növekedés, jobb technológiák, további differenciálódás – egyre kevésbé képesek az elvárt eredmény, azaz a társadalmi rendszer stabilitásának biztosítására. Az egyik felmerülő probléma a hatékonyság csökkenése, a „racionalitás irracionalitása” (Ritzer, 2004). A másik, mélyebben fekvő probléma:

„A reflexív modernizáció egyik legfontosabb összetevője az, hogy a modernizáció megkérdőjelezhetetlen alapja [a racionalitás] maga is racionális vizsgálat tárgya lesz. ... Megkerülhetetlenül világossá válik, hogy minden, ami adott, valójában döntés kérdése.”
(Beck, 2003:16)

A nem tudományos tudásformák benyomulnak a döntéshozatalba, cselekvési alternatívák közötti választás tudománnyal egyenértékű értékelő szempontjait kínálva. A valóság adott helyett definiálhatóvá válik, az elfogadott definíciók, lehetséges megoldási módok és igazolási formák sokfélesége él egymás mellett. Személyes tapasztalat, közvélekedés,

racióális kalkuláció, ízlésítélet, politikai döntés és tudományos érvelés egyenrangú cselekvésindokok lehetnek. A tudomány egyeduralmának megtörése a nem szándékolt következmények XX. századi élményével függ össze. A cselekvés kimenetele a szándékolt cél elérése mellett egyre gyakrabban az átlagember számára is érezhető, nem kívánt és előre nem látott hatásokat is hozott.

A modernizáció – miközben kétségtelenül elérte a természettől való nagymértékű elszakadást – egyre újabb kihívásokat vet tehát fel, amelyek már nem a modernizációs folyamat előtti helyzetekből adódtak. Mind gyakrabban maga a modernizáció által létrehozott új problémák megoldása válik a modernizáció céljává – ezért nevezi ezt a jelenséget Beck *reflexív modernizációnak*, a második modernitást pedig *reflexív modernitásnak*. A fő kérdés tehát nem a természethez való magasabb szintű alkalmazkodás érdekében történő változások lehetővé tétele (mint a változásokat akadályozó tradicionalizmus lebontását elérő első modernitásban). Megoldani a változásokkal és azok nem szándékolt következményeivel való együttélést kell:

„Milyen erőforrásokra van szükségünk ahhoz, hogy a nemzetállamok kirekesztő társadalmait az első európai modernitás kulturális Másik-ját is magába foglaló befogadó kozmopolita társadalmakká és államokká alakítsuk?” (Beck, 2003:8)

A „befogadó kozmopolita” társadalomnak persze sokféle olvasata lehetséges. A téma szempontjából azonban nem mellékes, hogy a második vagy késő modernitás körülményei között élő ember cselekvési tere nemcsak kibővült, hanem tartalmilag is kozmopolita lett. Ennek lényeges összetevője a mobilitás, mely a modernizáció kísérőjelensége párhuzamosan bővülő mobilitás.

MOBILITÁS

A mobilitás a szakirodalomban kettős jelentéssel bír: egyfelől fizikai helyváltoztatás értelemben használjuk, másrészt a társadalmi státuszváltozásként. Míg az első hagyományosan a földrajz, a második a szociológia felségterülete volt. A 80-as évektől kezdve a két terület közötti átjárás (így a tér kulturális és társadalmi kategóriaként való felfogása is) mind inkább jellemző (vö. Gregory és Urry, 1985; Featherstone, 1990; Lash és Urry, 1994; Urry, 1999; Latour, 1999). Ebben a tekintetben a fizikai értelemben vett mobilitás változásának hatása az egyén cselekvési terére az egyik olyan terület, amely a téma szempontjából is kiemelt jelentőségű. Emellett figyelmet kap a térbeni mobilitás különböző formái közötti kapcsolat és a tárgyak mobilitásának kulturális és társadalmi következménye.

Mobilitás és modernizáció

A mobilitás változása a modernizáció kísérő jelensége, egyes szerzők szerint egyik kiváltó oka volt. Ez éppen úgy igaz a térbeni mobilitás-minták változására, mint a társadalmi mobilitásnak a szakirodalomban sokkal részletesebben tárgyalt változására. A premodern társadalmak stabilitásával szemben a modernitás lényegi élménye a mobilitás: az egyén életére a változás ténye és élménye volt jellemző. Mindazonáltal a térbeni mozgás a modernitás előtti korokban sem volt ismeretlen. A társadalom többsége számára természetesen sokkal szűkebb földrajzi területre korlátozódott, a mindennapokban a falu

határa, különleges alkalmakkor a közeli vásárhely voltak a tér dimenziói. A nagyobb lélegzetű utazások – melyek a premodern társadalmakban sem ismeretlenek – ugyanakkor nem az egyéni döntéssel, hanem társadalmi, kulturális vagy természeti kényszerekkel függtek össze. A katonák és zarándokok mozgása, vagy a természeti katasztrófák nyomán bekövetkezett lakóhelyváltások nem jelentették a helyet változtató emberek lehetőségeinek bővülését. A modern mobilitás sajátja ezzel szemben éppen a cselekvési tér kibővülése (Bonif és Kesselring, 2001:182). Ez a premodern társadalom kötöttségeinek oldódásából, a társadalmi beágyazottság csökkenéséből adódik.

A modern világ kialakulásának egyik lényeges jellemzője a társadalmi intézmények átalakulása – ami mögött Giddens (1991) a *tudás*, a világról összegyűjtött tapasztalat jellegének megváltozását látja. A modernitás sajátossága ugyanis – a tudás mennyiségének bővülésével összhangban – a racionalitás terjedése mellett a differenciálódás: új tudásterületek, szakmák, iparágak, művészetek, stb. elkülönülése. Az ipar szétbomlik egymástól részben függetlenül fejlődő iparágakra (vegyipar, gépipar, stb.), ezek kitermelik a maguk szakmáit: a vegyészt, a gépészt, stb. A kultúra terén, többek között az írástudás fogalmában, is látunk specializálódást: a jegyző, az író, az újságíró, mint hivatás [*Beruf*] ugyanannak az egykor egységes tudásnak a bázisán alakítja a maga egymástól is különböző szakismeretét. A tudományokban a természettudományok kiszabadulnak a teológia fogságából, lehetségessé válik a racionális, misztikumtól mentes megismerés és ezzel itt is megindul a differenciálódás, új, egymástól különböző tudományágak elhatárolódása. A példákat lehetne folytatni: a lényeg azonban a specializálódás. Az adott terület szakértői, egy-egy hivatáshoz tartozó emberek „egyre többet tudnak egyre kevesebbéről”. A dolgok bonyolultabbá válnak – gondoljunk itt akár a technikai fejlődésre (pl. egy ház építésére), akár az orvostudomány fejlődésére (pl. egy-egy betegség gyógyítására), vagy a jog differenciálódására (pl. egy peres eljárásra). A tudás bővülése egyben változást jelent a tudás birtoklásában is: az egyes területeken a tudás szakértőknél koncentrálódik, akik a tudás birtokában intézményes megoldásokat, *szakértői rendszereket* kínálnak az emberek számára. Ennek egyik következménye, hogy a személyes, hétköznapi tudás sok területen elveszik: az emberek nem maguk oldják meg problémáikat, hanem a szakértői rendszereket veszik igénybe ehhez. Másrészt a szakértői tudás szükségszerűen a mobilitás bővülésével jár: a specializálódással egy-egy ember, szervezet hatóköre kibővül: nagyobb számú más cselekvővel tart fenn specializált, kevésbé mély kapcsolatokat. A Giddens által is tárgyalt mobilitás változásán keresztül könnyen megérthető a fenti gondolatmenet. A pre-modern korban az ember személyes helyismeretét vette igénybe a közlekedéshez: a paraszt ismerte saját falujának környékét, a vándor, a lovag, a kereskedő pedig ismert olyan jeleket a természetben, amelyek révén tájékozódhatott, meghatározhatta útirányát. A pre-modern kor végén és a modern kor hajnalán éppen a közlekedés terén jöttek létre az első szakértői rendszerek. A postakocsi-hálózat, a tengeri és folyami hajózás, majd a vasút fejlődése lehetővé tette az emberek számára hogy másokra, szakértőkre hagyatkozva utazzanak. A modern utazónak már nem kell ismernie a teljes útvonalat: elég, ha tudja honnan hová akar eljutni és eldönti, mely közlekedési rendszert veszi ehhez igénybe. Thomas Cook újítása, hogy a szakértői rendszert a pusztán mobilitáson túl kiterjeszti az utazás egészére: bevezeti és elterjeszti az utazásszervezést. A példából az is érthetővé válik, miért nevezi Giddens a szakértői rendszereket elvont rendszereknek: a probléma megoldása – legyen az egy utazás megszervezése, egy betegség gyógyítása, vagy éppen egy ház felépítése, nem egy konkrét személytől függ, hanem a turizmus szakma, az egészségügy vagy az építőipar, mint *rendszer* egészétől. Ezekben a rendszerekben az egyes ember – többé-kevésbé – kicserélhető: mindegy, hogy éppen melyik pilóta vezeti a gépet, az el fogja érni az akár a Föld másik oldalán fekvő célját. A szakértői rendszerek egy másik lényeges vonása tehát a személytelen bizalom

magában a rendszerben. Nem az egyes ember cselekvése, hanem a rendszer működése kiszámítható. Ha ez a bizalom megrendül akkor a rendszer működése kerül veszélybe – ahogyan ez megtörtént a légi közlekedéssel 2001 szeptember 11 után.

Giddens a szakértői rendszerek között kiemelkedő jelentőséget tulajdonít az *idő mérésének*. A pre-modern társadalmakban az idő érzékelése természeti, ciklikus és szubjektív volt. Természeti abban az értelemben, hogy az idő érzékelése és meghatározása legnagyobb részben a természet változásaihoz kötődött: a napszakok, az évszakok, az égitestek mozgása adták azt a keretet, amelyhez az ember saját tevékenységeinek elvégzését, élet- és munkaritmusát igazította. A természet ritmusából adódóan az ahhoz kapcsolódó időfelfogás ciklikus is: a visszatérés jellemzi, az ember az időt nem csak múlásában, hanem ismétlődésében érzékeli. Az egymásra következő napok és évek rendre ugyanazon eseményeket és feladatokat hozták magukkal. Az idő érzékelése ráadásul nagymértékben szubjektív is volt: az egyes közösségek, falvak, városok de az egyes emberek is igen eltérőnek látták az idő múlását. A *modern időt ugyanakkor már az óra jelzi*: lehetővé teszi a pontos mérést, számbavételt, dokumentálást – és az idővel kapcsolatos egységes felfogás kialakulását is. Az idő beosztásában a tradicionális, természeti, ciklikus megközelítésen alapuló egységek – mint a nap, a hét, az év – érvényben vannak ugyan, de az idő érzékelését az órakészülékek használata alapjaiban megváltoztatta. A ciklikusság helyébe a linearitás, a folytonosság lépett: jelentőséget nyert a múlt (mint tapasztalat) és a jövő (mint lehetőség és cél). Az óra alkalmazása az időmérés és érzékelés egységességéhez is vezetett: már nem szubjektív vélemény, érzés diktálja a tevékenységek napi beosztását, a cselekvések ütemét, hanem egységes normáknak kell megfelelnünk ezeken a területeken. Az óra szabályozza a munka kezdetét és végét, az órával mért időmennyiséghez viszonyítva határozzák meg elvégzendő feladatainkat, az objektív idő adja a keretet céljainkhoz, terveinkhez. Ez az egységesülés a döntő momentum a modernitás szempontjából Giddens számára. Az egységes időérzékelés ugyanis megnyitja az utat távoli területeken élő, egymást személyesen esetleg nem is ismerő emberek közötti kapcsolatok kialakítása, elterjedése előtt. Az idő egységes érzékelése, az idővel kapcsolatos felfogás azonossága csökkenti a közösségek közötti kulturális távolságot, a másság érzését, hiszen az élet egy meghatározó aspektusa tekintetében egységessé válik a világ. Az azonosság, összetartozás érzés kialakulása mellett konkrétabb formában is lehetőséget ad a nagyobb társadalmi egységek integrálására. Az egységes időszámítás, az idő mérésének képessége lehetőséget ad határidők, munka-ütemezések kialakítására, vagy éppen egy gyárban a munkamegosztásra – vagyis egymásra következő, egymáshoz kapcsolódó tevékenységek összehangolására. Bátran mondhatjuk Giddens-szel: a modern társadalom és gazdaság elképzelhetetlen lenne az idő mérésének modern szakértői rendszere nélkül. Lash és Urry (1994) ad példát a közlekedés, illetve a modern turizmus fejlődésének területéről. Eszerint a vasúti közlekedés megindulásakor komoly problémát jelentett, hogy nem volt egységes időszámítás Nagy-Britanniában. Az első menetrendek még az egyes városok egymáshoz viszonyított idő-számítását mutatják, pl. Manchester 10:00 óra (ami Liverpool 10:06).

Az idő egységesüléséből adódó lehetőség – többek között a közlekedés, a kereskedelem, a modern államigazgatás rendszereinek kialakulásával – a mobilitás fejlődése. A távoli területekkel fenntartott kapcsolatok bővülése a *tér* fogalmának átalakulásához, kibővüléséhez is vezet. A globálisan egységes idő szerint szervezett modern világban az emberek a hétköznapiakban is számtalan formában kerülnek kapcsolatba a szokásos lakó- és munkakörnyezetükön kívüli helyekkel. Francia, mexikói és brazil sorozatokat vagy a világot bemutató ismeretterjesztő filmeket néznek, dél-afrikai Nobel díjas szerző könyvét olvassák,

német, kínai, amerikai ruhákat vásárolnak, olasz ételeket esznek, Horvátországba, Görögországba vagy Thaiföldre mennek nyaralni, a munkájuk során az EU szabályait kell betartaniuk, cégük Oroszországból vásárol alapanyagot – hosszan lehetne sorolni a példákat. Az emberek maguk is többet költöznek, utaznak – de legalább ennyire fontos, hogy saját helyváltoztatásukon kívül is számtalan lehetőségük van más kultúrák megismerésére, tapasztalataik (és ezzel igényeik) kiszélesítésére. Ha a pre-modern társadalmat a tapasztalatok változatlanságával jellemeztük, akkor a modern társadalom jellemzője éppen a hétköznapi ember tapasztalatainak és élményeinek állandó változása lesz.

A kapcsolatrendszer fejlődése, távoli területek közötti kereskedelmi, kulturális kapcsolatok fejlődése virtuális mobilitás: a kommunikáció fejlődését is szükségessé tette. A rendkívül összetetté váló modern világban azonban sem mennyiségileg (a kommunikációs aktusok száma), sem minőségileg (a kommunikációban részt vevők eltérő kulturális – pl. nyelvi – háttere) nem kezelhető tradicionális módon, vagyis emberek találkozásával és beszélgetésével, tárgyalásával. A személyes találkozón és a nyelvi megértésen alapuló kommunikáció és együttműködés olyan emberek között, akik nem élnek együtt – pl. egy faluban, ahogyan az a pre-modern világban jellemző volt – rendkívül valószínűtlen lenne. A kibővülő kommunikáció és kapcsolatrendszer olyan szimbolikus közvetítők létrejöttét tették szükségessé, amelyek leegyszerűsítik, és ezzel egyrészt felgyorsítják a kommunikációt, másrészt pedig áthidalják a kulturális különbségeket. Giddens ezeket a kommunikációt segítő eszközöket nevezi *szimbolikus zsetonoknak*. A legegyszerűbb példa a szimbolikus zseton fogalmára a pénz. Pénz hiányában minden csere és együttműködési kapcsolatban egyenként meg kell egyezni a résztvevőknek a csere arányairól: hány bőrt ér egy hordó sör, mennyi gabonát kell adni egy lóért. Ez a fajta egyeztetés és alku azt feltételezi, hogy az emberek személyesen találkoznak és viszonylag hosszú időt szánnak az ügylet létrehozására. A modern világban ez idő hiányában sem működhet: míg a pre-modern társadalomban – a feudális és az előtti korszakban – az emberek önellátóak voltak és a csere inkább kivételes esemény volt, addig a modern korszak sajátossága a munkamegosztás fejlődése, a specializálódás, önellátás helyett a piaci csere általánossá válása. Éppen ezt teszi lehetővé a pénz: általános értékmérőként és csereeszközként funkcionálva megkönnyíti és felgyorsítja a csereaktusokat. A pénz kialakulása csökkenti a beágyazottságot vagy más szóval a kereskedelmet – általánosítva pedig az emberi kapcsolatokat – „kiemeli” a helyi társadalmi viszonyokból.

A MÁSODIK MODERNITÁS: AZ INDIVIDUALIZÁLÓDÓ TÁRSADALOM

A modernitás az ember kötöttségek alóli kiszabadulásának története. Az individualizáció így maga is olyan folyamat, mely nem a második modernitásban indult meg.

„... individualizálódott életstílusok és élethelyzetek a reneszánszban, a középkor udvari kultúrájában, a protestantizmus belső világi aszkézisében, a parasztok rendi uralom alóli felszabadulásában, a XIX. században és a XX. század elején a családban a generációk közötti kötődésben ... is megtalálhatók” (Beck, 1986:206)

Az első modernitás sajátja a misztikus hatalmak emberi-társadalmi létet meghatározó jellegének – a világ varázsa alóli – feloldása. Ez azonban még nem jelentette az egyén teljes

eloldozását a *társadalmi* viszonyokból is. Az objektív világra reflektáló egyén nézőpontja és racionális cselekvése feltételezhetette a stabil vonatkoztatási keretet, az egyértelműen vizsgálható érvényességi igények meglétét. Lash mutat rá egyrészt a habermas-i reflektív kommunikatív cselekvő és a Giddens-i ön-reflexív cselekvő, valamint a Beck folyamat-reflexivitása által érintett cselekvő közötti különbségre (Lash, 2003:49-51). Habermas a struktúrában belül vizsgálja a kommunikatív cselekvés szerkezetét. A cselekvő a helyzetmegítélés diszkurzív egyeztetése során – ami a kényszertől mentes közös cselekvés alapja lesz – reflektál a beszédaktusokra. Ennek során három érvényességi igényt támaszthat, illetve ezek alapján utasíthatja el a hallott állítást: az állítás propozicionális igazságának, normatív helyességének és személyes hihetőségének megfelelően. Ezek mindegyike egy-egy ontológiai előfeltételt rejt magában, ennek a „mögöttes tudásnak” a hiányában a megértésre nincs lehetőség.

A modernitás jellemzője Giddens szerint is a közösségi beágyazottságot megszüntető [disembedding] mechanizmusok működése. Az individualizáció, amelyet Giddens az egyéni cselekvő szintjén, a struktúrával szembeni cselekvési képesség növekedéseként értelmez, ebben a kontextusban a társadalmi beágyazottság csökkenéséből adódik. Az emberek „kiemelkednek” [lifted out] a közvetlen társadalmi kapcsolatrendszerekből és ezek számos funkcióját az absztrakt „szakértői rendszerek” [expert systems] veszik át. Az eltárgyasult tudás a hagyományos tudások elvesztését jelenti (pl. az úthálózat az eligazodás képességét, az élelmiszerkereskedelem az ehető dolgok ismeretét teszi feleslegessé). Ez azzal is jár, hogy a közös cselekvés alapjául szolgáló közös helyzetértékelések helyébe a szakértői rendszerekbe vetett bizalom és helyzetértékelés-kölcsönzés lép. A szakértői rendszerek mellett ilyen absztrakt mechanizmus a pénz is. A reflexivitás Giddens számára a társadalmi kapcsolatokból kiemelt egyén magatartásának ön-ellenőrzése. A magatartás nem a kommunikációban résztvevő konkrét vagy általános másokra vonatkoztatott, hanem az absztrakt rendszerek által meghatározott siker-kritériumokra.

Beck az individualizációt nem a cselekvő, hanem a reflexívvá váló folyamatok és az azok által érintett társadalmi intézmények szintjén elemzi és ezzel a társadalmat egymással szemben álló vagy kooperáló nagy csoportokból (osztályok, rétegek) álló struktúráként leíró elméletek magyarázó erejének gyengülését mutatja be. Az osztályokat illetve rétegeket belső homogenitás és a más csoportoktól való elhatárolódás jellemzi az anyagi lehetőségek, a hatalmi viszonyok és az életstílus terén. Kialakulásuk és fennmaradásuk a társadalmi-gazdasági viszonyok relatív állandóságát és az állandó, sorsszerűen a születéssel adott élethelyzet tudatát, a csoportidentitás megkérdőjelezhetetlen voltát követeli meg. A jóléti társadalmakban az 1950-es évektől kezdődően végbemenő gazdasági és tudományos-technikai fejlődés hatásaként ez az állandóság megszűnik. A marx-i, weber-i elméletek alapja az volt, hogy a társadalom olyan (nagy)csoportokból áll, amelyeket objektíven tagjaik élethelyzete határoz meg – Marxnál a termelőeszközökhöz fűződő viszony, Webernél, a gazdasági pozíció és az életstílus, valamint az ezek nyomán és a formális hatalmi szervezetekben (pártok) birtokolt hatalom. Beck elmélete szerint ezeknek a befelé homogén, kifelé elhatárolható osztályoknak, rétegeknek csökken a jelentősége és a társadalomban kétségkívül megtalálható egyenlőtlenségek mind kevésbé réteg-specifikussá válnak: individualizálódnak. Az individualizáció jelentése nála a társadalmi egyenlőtlenségek individualizációja.

Emögött a második modernitásba való átmenetet meghatározó két folyamat áll. Az első a

származás jelentőségének csökkenése és az egyéni döntések jelentőségének növekedése az egyén társadalmi státuszának meghatározásában. Az élethelyzet egyéni választás, döntés tárgyává válik, ahol az embereknek újra és újra át kell alakítaniuk életstílusukat, megújítani társadalmi kapcsolataikat annak érdekében, hogy a piaci viszonyok között boldogulni tudjanak. Az egyéni döntések és az életút során hosszabb-rövidebb ideig követett életstílus-minták sokassága az osztály- illetve, rétegidentitást gyengíti. A második a szűkösen rendelkezésre álló anyagi és szellemi javakkal való eltérő ellátottság – Beck meghatározásával a „jólét-elosztás” – mellett egy második társadalmi rendezőelv létrejötte jelenti. Ez a „kockázat-elosztás”. Míg a szűkös anyagi javakhoz való hozzáférés az iparosodás időszakában az osztály- illetve réteg-specifikus társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásához – és hosszú időn keresztül fennmaradásához – vezetett, addig az ökológiai és társadalmi kockázatok megjelenésének éppen ellentétes a hatása. A kockázatok eloszlása egyrészt teljesen független a származástól, így hozzájárul a csoport-identitás gyengüléséhez, másrészt a lakóhely, kor vagy gazdasági ág szerinti érdekközösségek az osztály-hovatartozáson átívelő új társadalomszervező elveket eredményezhetnek.

Az ily módon teret nyerő individualizáció következménye az egyén emancipációja, ezzel párhuzamosan a stabilitás elvesztése és a kontroll új formáinak létrejötte (Beck, 1986:206; 2003:15-16). Mindezt két megközelítésben lehet vizsgálni: az objektív élethelyzet, illetve a szubjektív identitás és tudatosság szemszögéből.

	Individualizálódás	
	<i>Objektív élethelyzet</i>	<i>Szubjektív identitás és tudatosság</i>
Emancipáció		
Stabilitás elvesztése		
Kontroll formája		

Beck, 1986:207

Az objektív élethelyzetet tekintve az individualizáció pozitív oldala az egyén döntéseit behatároló mechanizmusok meggyengülése és a társadalmi szerepek kötelező jellegének megszűnése (Beck, 2003:15). A nemi vagy osztályalapú viszonykijelölő tényezők ma nem, vagy csak az egyéni döntések háttérében léteznek. A politikai után a kulturális kirekesztés számos – bár korántsem az összes – formája gyengülni látszik. Beck a reflexív modernitás egyik ismérveként – a posztmodern elméletalkotással polemizálva – a létszférák közötti határok szituatív definiálását adja meg (azaz pl. nem mosódik egybe a magas és a populáris kultúra, de esetenként, tradicionális kötöttségektől mentesen, határozható meg, mint tekintünk ‘magas’ kultúrának). Ez nem csak a lehatárolás sokféleségét jelenti, hanem a lehatárolás legitim módjainak sokféleségét is. A cselekvő ebben a helyzetben korábban ismeretlen szabadságot élvez cselekvési területének meghatározásában: szelektíven válogathat csoporttagságok között az oda-tartozás és a kompetencia értelmezésével.

Ezt az aspektust emeli ki Giddens, amikor a kapcsolat társadalmi kötöttségektől és szerepelvárásoktól mentesülő jellegéről ír. A tradicionális és az első modern társadalmakban a család normatívan és intézményesen kötött módon, az egyének lehetőségeit korlátozva működött. Ez adja át a helyét a „késő modernitásban” a párkapcsolat olyan formájának, amely kizárólag a résztvevő egyének döntésein alapul és amelynek fő funkciója nem a fogyasztás vagy a termelés viszonyaiba való beilleszkedés – hiszen arra a partnerkapcsolatban résztvevő emancipálódott felek önállóan is képesek – hanem az intimitás kötöttségektől mentes, szabad döntésen alapuló elmélyülése (1991:90-91).

Mindezért a stabilitás elvesztésével kell fizetni. Beck szerint a társadalmi intézmények meggyengülésével és a tudományos tudás monopóliumának megszűnésével meggyengül a cselekvő képessége a kommunikatív cselekvésre és az absztrakt rendszerekbe vetett bizalma is. Ami marad, az a piac, melynek hektikusságát nem enyhítik sem a korábban egyértelmű osztályhelyzetekben megfogalmazódó és politikailag is érvényesíthető csoportérdekek, sem pedig a család korábban külső hatásoktól kevésbé függő nómoszépítő képessége. A korábban egyértelmű szerepeket tartalmazó dichotóm kategóriák (férfi és nő, munkás és tőkes, foglalkoztatottság és nem-foglalkoztatottság) helyébe komplex és kontingens helyzetek lépnek. Az én ebben a helyzetben saját élettervezésének középpontjává válik, az elérendő cél a piaci változásokhoz történő igazodás, megfelelés. Az egyén már nem képes arra, hogy generációkon át bevált életút-mintákat kövessen a munkaerőpiaci hullámzások, globális kihívások, konjunktúraciklusok közepette (Beck 1986:115). A társadalmi krízisek egyedieként jelennek meg. Másként megfogalmazva megkérdőjeleződik a múlt és a jövő lineáris egymásra következése: a múlt tapasztalatai a változó piaci körülmények között nem szolgálhatnak a jövő bázisául, a múltbeli eredmények nem lehetnek a jövőbeni siker vagy biztonság garanciái. A karrier, mint csoportszintű, tipikus életút-minta a projektszervezetek egymásmellettségévé és egymásutániságává váló társadalomban nem lehetséges: az egyén egész életében pályakezdő marad. Minden pillanatban újra és újra meg kell tudnia indokolnia alkalmasságát.

Beck Giddens álláspontjával szemben a kapcsolat és a család átalakulásában is azt emeli ki, hogy elveszik, vagy legalábbis meggyengül a tradicionális stabilizáció, az életút szakaszait meghatározó intézmény.

„A család, a házasság és a foglalkozás még a hatvanas években is messzemenően kötelező keretet adott az életterveknek, élethelyzeteknek és életutaknak. Azóta azonban minden vonatkozásban választási lehetőségek és kötelezettségek nyíltak meg” (Beck, 1986:163)

Az első modernitás nukleáris családjában a piaci viszonyokba egyedülként beágyazott (de a szociális állam intézményei és különösen Németországban az ágazati munkaügyi megállapodások által védett) férfi közvetítette a család felé a külső elvárásokat. Ezek a külső hatások azonban egyrészt a normatív szabályozottsággal való egyezés miatt a család minden tagja számára elfogadhatóak voltak, másrészt tág teret hagytak az életvilág nem a rendszer logikájának megfelelő működésére, az identitás-felvételre, a személyiség alakulása. A második modernitásban ezzel szemben egyrészt a család hagyományos struktúráját alkotó nemi szerepek megváltoznak. A nők életében a család és a gyereknevelés elveszíti abszolút érvényét, miután az életkilátások meghosszabbodásával ezek a feladatok az élet egy többé-kevésbé átmeneti szakaszára korlátozódnak nagyjából a 25-50 év közötti időszakban. A

gyerekvállalás tervezhetősége a legerősebb kötődést adó női szerepet relativizálta. A válás lehetősége és gyakorisága kizárólag a férfiak munkaerőpiaci helyzete által biztosított nők számára a szegénység fenyegetését eredményeztek. A háztartási munka racionalizálódása és a társadalmi-kereskedelmi ellátó rendszerek teret szabadítottak fel a nők munkavállalására. Ezekkel a változásokkal lehetőség nyílt és egyben kényszer is adódott arra, hogy a család piaci beágyazódottsága megduplázódjon és divergenciává váljon. A két munkahelyről hazavitt problémák, az azonos időben előírt túlórák és a különböző időpontokban kiadott szabadságok a családot a konfliktusok terepévé és így hagyományos stabilizációs funkcióját elveszítve törékennyé tették (Beck, 1986:182-184). A hagyományos szerepekből való kiszabadulás, a női (és férfi) emancipáció egyben – az új helyzetnek megfelelő minták és intézmények hiányában a stabilitás utolsó védvonalának feladását jelentették.

Bauman (1993) a család átalakulásában a külső kontroll beengedését látja fontosnak. A tradicionális társadalmakban a családot nem választotta el merev korlát a szélesebb közösségektől. A modern korban ezzel szemben a család külvilágtól független egységgé válik, központi nómoszépítő szerepet kap. A posztmodern korban ismét lényeges szerepet kapnak a családon kívüli kapcsolatok, de nem a közösség, hanem a piac felé.

„A fogyasztói korban a csábítás az integráció ... elsődleges eszköze. Akkor válik lehetségessé, amikor a piacnak sikerül a fogyasztót piacfüggő helyzetbe hozni. ... Akkor alakul ki és válik önfenntartóvá a piacfüggőség, amikor a hajdani férfiak és nők (ma már csak fogyasztók) önfenntartása nem történhet olyan életvitel keretében, amely nem hangolódik rá a piac logikájára” (Bauman, 1993)

A házasság az ember életében a legnagyobb nómikus változást jelenti, ezt követően (ha a házasság felbomlására sor nem kerül) ilyen nagy változás már nem következik be. A házasság éppen azért képes nómoszépítő eszközként funkcionálni, mert a legintenzívebb interakciók itt zajlanak, és mert biztosítja azt az állandóságot, amely révén kialakulhat egy közös alap, a magától értetődő dolgok halmaza, amelyet nem kell újra megbeszélés tárgyává tenni, amelyekre építve megbízhatóan együtt lehet gondolkodni a házastárssal. Ezt veszélyezteti a külvilágtól érkező új kihívás, az állandóság alapjainak a megbontása. Az ember már nem csak munkavállaló és alkalmazott, aki haza érve ki tudja kapcsolni a gazdaság és a politika túlzottan távoli világát, a kizárás, lelki elutasítás eszközeként ezeknek a területeknek az elérhetetlenségét és befolyásolhatatlanságát használva fel, hanem fogyasztó, aki nem az intézményekhez kapcsolódik, hanem a piachoz. Élete minden mozzanata piaci alapon szerveződik. Az önmegvalósítás megvásárolható, kiépült az élményipar, mely gondoskodik arról, hogy az élet egyetlen percét se lehessen megenni. Az emberek piaci szolgáltatásokkal töltik ki szabadidejüket (televízió, szórakozás, turizmus). A kínálat állandóan változik, megújulást várva el a fogyasztótól is.

Beck ehhez hasonlóan úgy látja, hogy a piac veszi át a normatív és intézményi kontroll helyét. Számára azonban nem a fogyasztás „csábítása”, hanem a munkaerőpiac könyörtelensége az az erő, amely az individualizálódott egyén feltétlen alkalmazkodását előírja. A tömeges munkanélküliség korában, amikor Németország családjainak harmada saját bőrén tapasztalta meg a munkahely elvesztésének hatását, ez lép elő az első számú kockázattá, a társadalmat a második modernításban tagoló kockázatkerülés fő terepévé. Lash szerint:

„Korunk individuuma, ezt Beck soha nem győzi eléggé hangsúlyozni, választhat, míg a korábbi generációknak nem volt választási lehetőségük. Amit Beck elmulaszt leszögezni, az az, hogy gyorsan kell választania, reflexszerű döntéseket kell hoznia. A második modernitás individuumainak nincs meg a kellő reflektív távolsága önmaguktól ...” (Lash, 2003:51)

Beck szerint nagyon keveset tudunk arról, hogy a szubjektív identitás hogyan változik az individualizációval (Beck, 1986:207). A csoportkijelölő viszonyok az első modernitásban stabil keretet adtak az identitásnak. A helyzetileg újradefiniálható határok között azonban szükségszerűen az egyén öndefiníciója is a szó szoros értelmében *ön*-definitívvé válik, hiszen az intézmények meggyengülésével a mintafelvétel alapjai rendülnek meg. Az identitás helyét a piac logikájának megfelelő döntésekhez kapcsolódó helyzeti definíciók sorozata veszi át. Ebben az értelemben Beck szerint a normatív mintákat a piac által generált minták helyettesítik – vagyis ismét a stabilitás helyett a folytonos változás, alkalmazkodás – és nem utolsósorban a Bauman-i kiszolgáltatottság, piacfüggőség jellemző.

A KUTATÁSI PROBLÉMA

A turizmus meghatározásai képlékenyek és ellentmondóak. A szakmában és a „tourism management” jellegű oktatási programokban a Turisztikai Világszervezet, a WTO meghatározása uralkodó:

„A turizmus magában foglalja a személyek lakó- és munkahelyén kívüli minden szabad helyváltoztatását, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat. (1989)”

A definíció mögött az az általánosan elfogadott feltételezés húzódik meg, hogy vannak „hétköznapi” tevékenységek, melyek földrajzilag a lakó- és a munkahelyhez kötődnek és vannak azok a „nem hétköznapi” tevékenységek, melyeket legpontosabban (leegyszerűbben?) a megszokott környezeten kívüli hellyel lehet meghatározni. A kutatási probléma arra a gondolatra épül, hogy ez a meghatározás nem megfelelő. Egyrészt nem az, mert már megalkotásakor is pontatlan, többértelmű és ugyanakkor túlzottan nem kizáró volt, másrészt pedig azért, mert – az egyszerűség kedvéért itt most modernizációsnek nevezett – folyamatok eredményeként az egykor többé-kevésbé helytálló mögöttes feltételezések is megkérdőjeleződtek. A meghatározás vizsgálatunk szempontjából lényeges elemei ugyanakkor a

A fenti meghatározást három szempontból megalkotásának (Beck terminusával élve: az „első modernitás”) körülményei között értelmezve is kritika illetheti. Először is a meghatározás implicit módon a turizmust gazdasági vonatkozásokra korlátozza le. Nem kapnak figyelmet a turizmusnak tekintett „társadalmi tevékenységek” (vö. Urry, 2002) társadalmi, kulturális és ökológiai alapjai és hatásai, amelyeknek pedig legalábbis *meglétét* az empirikus vizsgálatok igazolják. Másodszor a meghatározás ezen belül gazdasági szempontból is pontatlan. A vizsgálat tárgyát a kereslet oldaláról határozza meg, ugyanazon fogyasztói és szolgáltatói

tevékenységeket „turisztikainak” tekintve, ha a „megszokott környezeten” kívül zajlanak és nem turisztikainak, ha a megszokott környezeten belül. Egy színházlátogatás turizmus, ha a lakó- és munkahelyen kívül történik, szabadidős tevékenység, ha azokon belül. Önmagában ez is zavart okoz a jelenség mérhetőségénél, kérdésessé teszi a levonható következtetések érvényességét. Másrészt képlékeny a megszokott környezet: „lakó- és munkahely” megfogalmazás is. Míg számos esetben ezek egybe esnek, mind többször az ezek közötti közlekedés is a turisztikai tevékenységekhez hasonló mintát mutat – melyet a WTO meghatározás – elvileg, de nem mérhetően – kizár a turizmusból. Nem képes a meghatározás kezelni a kevert utazásokat – így pl. a lakás és a munkahely közötti ingázás során tett turisztikai jellegű tevékenységeket. Harmadszor, a meghatározás a turisztikainak tekintett gazdasági csereaktusokat a szolgáltatásokra korlátozza le, holott nyilvánvaló, hogy egy utazás során is sok kerül áruk és vásárlására is. Turizmus egy szállodai szoba igénybe vétele, de nem az az ugyanott, ugyanazon utazás során a piacon egy alma megvásárlása. A turizmushoz kapcsolódó gazdasági tevékenységeket tehát nem csak pontatlanul, de nem is teljes körűen is határozza meg.

A WTO meghatározás emellett mögöttes feltételezéseken alapul: az otthon/távol és a hétköznapi/élmény ellentétpárokon. A meghatározás megalkotása óta eltelt közel két évtized alatt olyan társadalmi változások következtek be (érték be), amelyek nyomán a meghatározás szempontjából alapvető lakó- és munkahely fogalmak és a „hétköznapi” vonatkozó mögöttes feltételezések legalábbis bizonytalanokká váltak. Számos példát találhatunk arra, hogy a lakó- és a munkahely fogalmak ma sem földrajzi, sem szociológiai értelemben nem adnak egyértelmű meghatározást.

- Az első probléma ezen a téren az, hogy a lakóhely és munkahely ma számos esetben nem egy vagy két fizikai helyet jelent. Ha a lakóhelyet nem egy bejelentett címként kezeljük, hanem tartalmilag olyan helyként – helyekként – adjuk meg, ahol ismerős emberekkel és tárgyakkal vagyunk kapcsolatban (Urry, 2000: 132), akkor nyilvánvaló, hogy számos példát hozhatunk a több lakó- és munkahelyhez kapcsolódó életformákra, így egyebek között egyetemi hallgatókat, multinacionális cégek telephelyi között mozgó alkalmazottakat, több otthonnal rendelkező nyugdíjasokat. A *hely* meghatározatlansága a tevékenység besorolásának meghatározatlanságát vonja maga után: turizmus-e, turista-e a saját lakásába télre Spanyolországba utazó német nyugdíjas vagy a hétköznapi munkája részeként saját cégéhez Bulgáriába utazó középvezető? A „plurilokális” életformák (Bonß-Kesselring, 2001) a térbeni mobilitás és az ehhez kapcsolódó tapasztalatok olyan mintáit eredményezik, melyeket nem lehet a turizmus/nem turizmus ellentéppárral leírni.
- A második probléma a lakó- és munkahely térbeni kiterjedésének meghatározatlansága. A szakirodalomban előforduló pontosítási kísérletek a lakás vagy munkahely körüli, többé-kevésbé önkényes – település belterülete, 25, 50, stb. kilométer vagy mérföld sugarú kör – méretű területről való kilépést adják meg. Az ilyen típusú meghatározással a gond egyrészt az, hogy nem konszenzuson alapul, másrészt pedig, hogy időben és társadalmi-kulturális szempontok szerint is nagy változékonyságot mutat. Ha az Urry által javasolt szubjektív értelmezésnél maradunk, akkor nyilvánvaló, hogy ami az egyik ember számára „turizmus”, az a másik ember számára csak a lakóhelynek tekintett *térség* két pontja közötti mozgás. Mindez pedig időben is gyors változást mutat: a szomszéd városba moziba menni 10-15 éve *utazás* volt – ma csak egy a lehetséges szabadidős alternatívák között.
- Harmadikként az élmény másságának kérdése említhető: a WTO meghatározásnak a turizmussal kapcsolatos szociológiai, antropológiai és kultúrtudományi irodalmával

közös pontja a turizmusnak a hétköznapiítól eltérőként való felfogása. A turizmusban való részvétel eszerint valami különleges, ritka és a hétköznapiítól eltérő élményt nyújt az egyén számára. Az eltérő élmény forrása az, hogy az utazással kilép megszokott társadalmi környezetéből és az ebben adódó cselekvési lehetőségekből és új kapcsolatok és cselekvési alternatívák nyílnak meg előtte. Cselekvésének mozgatórugója ezen élmény, mint *újdomság* iránti igénye, ebből vezethető le a turizmus gazdasági, társadalmi, kulturális és ökológiai feltétel- és hatásrendszere. Klasszikus és egyben szélsőséges példa erre a megközelítésre Graburn „szent utazás” hasonlata, melyben a turisztikai utazást a vallásos élményhez hasonlítja – a profán hétköznapiokból való kilépés, az élményszerzés és a visszatérés fázisaival (1989). Cohen (1979) a turisztikai tapasztalat tipizálását nyújtja annak alapján, hogy a hétköznapiiból való át/kilépés a meglátogatott hely viszonyaiba történik, vagy pedig valamilyen konstruált „turisztikai buborékba” – a mesterségesen létrehozott, imitált, posztmodern másság viszonyaiba. A pluri-lokális életformára vonatkozó feltételezés alapján azonban a turizmusnak a másság megtapasztalásaként való felfogása korántsem egyértelmű. Ebben a környezetben maga a másság fogalma is képlékennyé válik, hiszen egyrészt a „hétköznapi” sem csak egyfélét jelent, hanem több hely többféle társadalmi és kulturális viszonyait. A beágyazottság általános csökkenése, mely a modernitás egyik fő jellemzője (Giddens, 1990) helyett/mellett ebben a helyzetben az egyén több társadalmi térbe ágyazódik be, egyéni kapcsolathálója több részhálózatra oszlik: több helyen „van otthon”. Mivel a hétköznapi viszonyok és élmények nem kizárólagosak, a más, nem hétköznapi és a hétköznapi élmény közötti határ sem húzható meg élesen.

- A negyedik probléma a másság érzékelésének természetben rejlik. Urry szerint a turisztikai élmény jellemzője a vizualitás: a turista élményének kialakulásában a látás dominál a többi érzék felett (1990). A turizmus tehát a *képek* újdomsága: megfigyelhető tájak, városok, események, viselkedések összessége. A turizmus, mint gazdasági tevékenység Urry szerint így a képi élmények termelésének ipara: tevékenysége az épített és természeti környezet és az emberi cselekvések és viszonyok látnivalóvá alakítása. A vezérlőelv a (turista) tekintetnek való megfelelés: a táj- és várostervezés, belső építészet, események és tevékenységek újraszervezése szolgálja ezt a célt. Ez a cél és ezek az eszközök ugyanakkor mind nagyobb teret kapnak a hétköznapiokban is: a látványra épülő élmény-nyújtás ma a turisztikai látnivalók mellett boltokban, éttermekben és bevásárlóközpontokban, múzeumokban, parkokban is meghatározóvá válik. A turisztikai élmény válik hétköznapiivá, vagy más szóval a hétköznapi és a másság közötti határ nem csak földrajzi és társadalmi értelemben mosódik el, hanem tartalmilag is. A hétköznapi tapasztalat élményszerűvé válása (szervezése) mellett hozzáadódik ehhez az általában mulandónak tekintett turisztikai élmény *továbbélése* a hétköznapiokban. Az utazás, mint kulturális csere során szerzett ismeretek, tapasztalatok a lakberendezés, a táplálkozás, a viselkedés részeként válnak hétköznapiivá. Ebben az összefüggésben tehát a turisztikai élménynek a hétköznapiítól eltérőként való értelmezése nem állja meg a helyét. Részben értelmét veszti így a turizmussal kapcsolatos antropológiai irodalom egyik központi témája: az élmény autentikusságának vizsgálata. Az eredetiség, mely így szükségszerűen eltérő a hétköznapiítól nem létezhet: a hely megjelenésében hozzáidomult a hétköznapiságon alapuló elvárásokhoz, a turista pedig nem másságot, hanem a folyamatos élmény-áramláshoz új helyszínt keres. Eco szerint: „Disneyland megmutatja nekünk, hogy a technika valóságosabbnak tűnhet, mint a természet maga” (1986:44).
- Az ötödik probléma az információs és kommunikációs technológiák térhódításából adódik. A hétköznapiok és a turizmus közötti határ lebontásában kulcsszerepe van végül az új kommunikációs technológiáknak. A globális műholdas telefonhálózatok, a mobil

telefonok és ezek sms szolgáltatása valamint az Internet lehetővé és szükségszerűvé is teszi, hogy mindenki az otthonától és a munkahelytől távol is elérhető legyen. Az otthonról valló elutazás így ma már nem azonos a hétköznapi társadalmi viszonyokból való kilépéssel. A turizmus, mint a személyes kapcsolatháló ideiglenes átalakítása, mind kevésbé létezik. Az utazás mind a hétköznapi kapcsolataink jelentette kontroll, mind a hétköznapiakon rendelkezésre álló társadalmi tőke adta biztonság tekintetében sem áll már messze az otthoni viszonyoktól. Az informatikai és kommunikációtechnológiai fejlesztések és az ezek használata során kialakult szokások és elvárások nem teszik lehetővé, hogy az ember kilépjen hétköznapi viszonyaiból.

Összességében tehát a kutatási probléma turizmus 21. századbeli értelmezéseként merül fel: az otthonitól és a hétköznapiától elkülönülő, egyedi és különleges élmény helyett sokkal inkább a hétköznapi élet egy alapvető szerkezeti formájaként fogható fel. A Luhmann-i megközelítés által inspirálva a következő feltevéseket fogalmazhatjuk meg a turizmus társadalmi szerepéről:

- (1) A második modernitás komplex és kontingens valóságának redukcióját biztosító hagyományos intézmények szerepe csökken. Ezzel párhuzamosan egyrészt bővül az emberek mobilitása, másrészt pedig a mobilitás új formáinak kialakulása és különböző formáinak összekapcsolódása nyomán a fizikai világ és az életvilág különválnak.
- (2) Amint a térbeni kötöttségektől megszabadul az ember, általános tapasztalattá válik, hogy a mindennapi élet kontingensen más helyszíneken/társadalmi terekben is szerveződhet. A migrációs helyzetváltoztatás helyett azonban a helyszínek/társadalmi terek pluralitása lesz jellemző.
- (3) Az individualizálódott társadalomban a komplexitás csökkentésére egyéni stratégiákra van szükség. Az intézményi stratégiák helyét a kontroll második modernitásban jellemző mechanizmusai alapján piaci-individuális stratégiák veszik át.
- (4) Ahogyan az egyéni kapcsolatrendszerek kiemelkednek (lifting out) a korábbi helyi viszonyokból, a komplexitás csökkentésének új mechanizmusaira lesz szükség. A hipotézis szerint a megváltozott körülmények között ezek egyike lesz a turizmus: fenntartja és megerősíti a tértől független kapcsolatrendszereket.
- (5) A turizmus egyben a mindennapi élet értelemadó tevékenysége is lesz, hiszen a második modernitásban a helyhez kötöttség helyett a mobilitás bír kapcsolatteremtő potenciállal. A testi mobilitás azért képes ezt a funkciót betölteni, mert a virtuális mobilitás különböző formáival kapcsolódik össze.
- (6) Ebben a megközelítésben a turizmus a térbeni mobilitás más formáival összefüggésben a második modernitás individualizálódott társadalmában a társadalmi tájak (Albrow, 1996) építésének egyik eszköze.
- (7) A turizmus gyors fejlődésére olyan helyzetekben számíthatunk, ahol a turisták és helyiek valóságredukciós mechanizmusai hasonlóan a mobilitásra épülnek. Ennek hiánya a korszerű turisztikai kínálat kialakításának legfőbb akadálya.

IRODALOM

Albrow, Martin: *The Global Age. State and Society Beyond Modernity*. Stanford University Press, Stanford, California, 1997

Beck, Ulrich: *Risikogesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1986

Beck, Ulrich – Bonß, Wolfgang – Lau, Christopher: *The Theory of Reflexive Modernization : Problematic, Hypotheses and Research Programme. Theory, Culture and Society Vol. 20. Nr. 2*. Sage, London, 2003

Beck, Ulrich: *World Risk Society Revisited: The Terrorist Threat. Theory, Culture and Society Vol. 19. Nr. 4*. Sage, London, 2002

Bonß, Wolfgang - Kesselring, Sven: *Mobilität am Übergang vom Ersten zur Zweiten Moderne. in Beck, Ulrich – Bonß, Wolfgang: Die Modernisierung der Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt a.M., 2001

Burns, Peter M.: *An Introduction to Tourism and Anthropology*. Routledge, London, 1999

Featherstone, Mike: *Consumer Culture and Postmodernism*. Sage, London, 1990

Giddens, Anthony: *Consequences of Modernity*. Polity, Cambridge, 1991

Gregory, Derek – Urry, John: *Social Relations and Spatial Structures*. Palgrave Macmillan, 1985

Joas, Hans – Knöbl, Wolfgang: *Sozialtheorie*. Suhrkamp, Frankfurt, 2004

Keupp, Heiner – Höfer, Renate – Jain, Anil – Kraus, Wolfgang – Strauss, Florian: *Soziale Landschaften in der reflexiven Moderne – Individualisierung und posttraditionale Ligaturen. in Beck, Ulrich – Bonß, Wolfgang: Die Modernisierung der Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt a.M., 2001

Lash, Scott – Urry, John: *Economies of Signs and Space*. Sage, London, 1994

Lash, Scott: *Reflexivity as Non-linearity. Theory, Culture and Society Vol. 20. Nr. 2*. Sage, London, 2003

Latour, Bruno: *Sohasem voltunk modernek*. Osiris, Budapest, 1999

Latour, Bruno: *Is Re-modernization Occurring - And If So, How to Prove It?: A Commentary on Ulrich Beck. Theory, Culture and Society Vol. 20. Nr. 2*. Sage, London, 2003

Ritzer, George: *The McDonaldization of Society: Revised New Century Edition*. Sage, Pine Forge, 2004

Ryan, Chris: *Recreational Tourism. A Social Science Perspective*. Routledge, London, 1991

Ryan, Chris: *Researching Tourist Satisfaction. Issues, Concepts and Problems*. Routledge, London, 1995

Urry, John: *Consuming Places*. Routledge, London, 1995

Urry, John: *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty First Century*. Routledge, London, 1999

Urry, John: *The Tourist Gaze – Revised Second Edition*. Routledge, London, 2002

Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest, 1982

Tibor: Honlapok – utazási kézikönyvek mintáját követi ott is, ahol nincs számottevő turizmus